

Agnieszka A. Niekrewicz

ORCID: 0000-0003-3507-2840

Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim

Słownictwo wartościujące w opisach odmienności kulturowych w dziecięcej literaturze podróżniczej (na przykładzie twórczości Szymona Radzimierskiego i Neli Małej Reporterki)

Streszczenie

Celem artykułu jest przedstawienie leksykalnych środków wartościowania wykorzystywanych przez nastoletnich autorów reportaży (Nelę Małą Reporterkę oraz Szymona Radzimierskiego) w opisach kultur innych niż rodzima. Autorka opiera się na hierarchii aksjologicznej Jadwigi Puzyniny, uwzględnia zarówno leksemy, jak i związki frazeologiczne. Ekscerpcja słownictwa wykazała przewagę leksemów wielowartościowych o zabarwieniu potocznym, mogących łączyć się ze wszystkimi kategoriami aksjologicznymi. Analiza pozwoliła odtworzyć sposób widzenia własnej i obcej kultury oraz wrażliwość na odmienności obyczajowe, a także zilustrować tendencję do kolokwializacji języka literatury dziecięcej.

Słowa kluczowe: literatura dziecięca, reportaż z podróży, Szymon Radzimierski, Nela Mała Reporterka, leksyka wartościująca, stereotyp

W świecie zdominowanym przez komunikację cyfrową poszerza się krąg autorów tekstów (quasi-) literackich, dziennikarskich, a nawet naukowych. Dzięki nowym technologiom każdy – niezależnie od przygotowania merytorycznego, talentu, kompetencji językowych czy wieku – może wejść w rolę eksperta, doradcy, pisarza, reżysera oraz dystrybutora tworzonych treści itp. W Internecie każdego dnia publikowane są setki tekstów pretendujących do miana literackich, których autorami są debiutanci, a wśród nich często dzieci i młodzież. Członkowie tej grupy wiekowej zawsze chętnie podejmowali pierwsze próby pisarskie, ale najczęściej trafiały one do szuflady. Dziś są publikowane na blogach, w serwisach społecznościowych lub na specjalnych stronach zrzeszających naśladowców danego autora lub cyklu (zob. zwłaszcza tzw. *fan fiction*). Coraz częściej utwory pisane przez dzieci są też wydawane przez profesjonalne wydawnictwa, w wyniku czego rozszerza się znaczenie terminu „literatura dziecięca”. Twórczość literacka przeznaczona dla dzieci przez długi czas

traktowana było jako odrębna, peryferyjna wobec literatury ogólnej, określana jako „osobna” czy też „czwarta”¹ po literaturze pierwszej, czyli narodowej, drugiej – ludowej i trzeciej – brukowej. Według Jerzego Cieślińskiego przez tego rodzaju literaturę rozumiano utwory, których tematem jest dziecko; teksty powstałe okazjonalnie, z powodu dziecka; teksty pisane jak dla dzieci oraz utwory rzeczywiście przeznaczone dla dziecka i do niego adresowane². Obecnie na rynku wydawniczym kształtuje się coraz wyraźniej segment literatury dziecięcej, której dziecko jest zarazem nadawcą i adresatem. Nieobecność w niej asymetrycznej relacji między autorem – doświadczonym dorosłym, mentorem, a czytelnikiem – dzieckiem, któremu należy przekazać właściwe wzorce moralne, nie oznacza jednak całkowitego uwolnienia od funkcji dydaktycznych, które od okresu oświecenia są nieodłącznie kojarzone z literaturą dziecięcą. Ponadto coraz wyraźniejsze podporządkowanie działalności wydawniczej celom ekonomicznym sprawia, że książka dziecięca ewoluje w dużej mierze zgodnie z upodobaniami rodziców, którzy są jej nabywcami, a poza tym o jej wartości decydują nie tylko kryteria artystyczne i wychowawcze, ale też estetyczne (np. kredowy papier, kolorowe, ożywiane za pomocą aplikacji telefonicznych fotografie).

Współczesna twórczość dziecięcych reporterów

Najpopularniejszymi polskimi twórcami dziecięcymi są obecnie Nela Ćwiek, znana jako Nela Mała Reporterka (ur. w 2006 r.), oraz Szymon Radzimierski (ur. w 2006 r.), autorzy prozy podróżniczej. Twórczość obydwójga autorów obejmuje dwa uzupełniające się nurty: tradycyjny i multimedialny. Relacje z podróży publikowane są nie tylko w formie książek, ale także jako posty, zdjęcia i filmy umieszczane na bieżąco na blogach oraz w serwisach społecznościowych (m.in. na Facebooku, Instagramie, YouTube). Nela Mała Reporterka oraz Szymon Radzimierski pozostają w stałym kontakcie z czytelnikami – odpowiadają na ich pytania i komentarze, organizują konkursy, informują o planach wydawniczych i filmowych, relacjonują aktualne zdarzenia – zarówno z podróży, jak i (w przypadku Szymona) z życia szkolnego. Poza tym młodych autorów różni jednak bardzo wiele: przede wszystkim odmienne realizacje gatunku reportażu, język, kompozycja utworów, podejmowane tematy, a także liczba publikacji. Dwie książki autorstwa Szymona Radzimierskiego³

¹ J. Cieślikowski, *Literatura i podliteratura dziecięca*, Wrocław 1975; idem, *Literatura czwarta. O naturze i sposobach istnienia literatury dla dzieci*, „Literatura Ludowa” 1976, nr 1.

² J. Cieślikowski, *Literatura i podliteratura...*, op. cit., Wrocław 1975.

³ S. Radzimierski, *Dziennik lowcy przygód. Extremalne Borneo*, Warszawa 2016; idem, *Dziennik lowcy przygód. Etiopia. U stóp góry ognia*, Warszawa 2018.

są typowymi dziennikami zawierającymi chronologiczną relację z rodzinnej podróży, natomiast w 13 książkach Neli Małej Reporterki⁴ elementy encyklopedycznego opisu wyraźnie przeważają nad opowiadaniem, zbliżając je do popularnonaukowych kompendiów wiedzy o egzotycznych gatunkach zwierząt i roślin.

W twórczości obydwójga autorów na pierwszy plan świata przedstawionego wysuwa się postać nadawcy, który przez pryzmat swoich zainteresowań i wcześniejszych doświadczeń opisuje rzeczywistość odległych krain. Pierwszoosobowa narracja w dziennikach Szymona Radzimierskiego charakteryzuje się płynnym przechodzeniem od liczby pojedynczej do mnogiej, co pozwala na uwydatnienie współuczestnictwa w zdarzeniach rodziców autora, a niekiedy również miejscowych przewodników (np. *Tutaj strasznie się namęczyliśmy. Na dodatek było tyle liści, że momentami zapadaliśmy się po kolana. Po prostu szkoda gadać; w życiu się tak nie umordowałem*⁵). Co więcej, Szymon czyni z rodziców bohaterów swojej relacji – czytelnik poznaje nie tylko szczegóły ich udziału w organizacji wyprawy, ale także cechy charakteru, stany emocjonalne czy motywacje zachowań. W reportażach Neli wykorzystywane są niemal wyłącznie czasowniki i zaimki w pierwszej osobie liczby pojedynczej – przyjęta konwencja, bliższa w tym przypadku baśniowej niż reporterckiej, zakłada pokazywanie dziecięcej podróżniczki samotnie przemierzającej morza i lądy, nawet jeżeli łamie to wszelkie reguły prawdopodobieństwa – np. dziewczynka samodzielnie wynajmuje pokój w zagranicznym hostelu, błądzi samotnie po dżungli, a o drogę pyta jaszczurkę. Organizacyjny udział w podróżach rodziców Neli nie jest ujawniany, w rezultacie tytułowa bohaterka mówi sama do siebie i rozmawia ze zwierzętami, rzadziej wymienia proste zdania w języku angielskim z przewodnikami, którzy czekają specjalnie na nią niemal w każdym zakątku świata i traktują w pełni poważnie – jak dorosłą klientkę, turystkę, a nie niesamodzielne dziecko (np. *Kupiłam bilet w kasie i czekałam na łodkę. Po krótkiej chwili przyszedł do mnie pewien pan i spytał, czy czekam na transport do parku. Potwierdziłam. Wskazał dłonią jedną z łodzi, która była przycumowana do brzegu. – Your boat is there (Twoja łódka jest tam) – powiedział [...]*⁶). Zabieg ten sprawia, że w reportażach nie ma śladu asymetrii między dorosłym nadawcą a dziecięcym odbiorcą, którą

⁴ Nela Mała Reporterka, *10 niesamowitych przygód Neli*, Warszawa 2014; eadem, *Nela na trzech kontynentach. Podróże w nieznanie*, Warszawa 2014; eadem, *Nela i tajemnice świata*, Warszawa 2015; eadem, *Nela na tropie przygód*, Warszawa 2015; eadem, *Śladami Neli przez dżunglę, morza i oceany*, Warszawa 2016; eadem, *Podróże Neli. Nela na kole podbiegunowym*, Warszawa 2017; eadem, *Nela i skarby Karaibów*, Warszawa 2017; eadem, *Nela i tajemnice oceanów*, Warszawa 2017; eadem, *Nela i polarne zwierzęta*, Warszawa 2017; eadem, *Nela na wyspie rajskich ptaków*, Warszawa 2018; eadem, *Nela i sekrety dalekich lądów*, Warszawa 2018; eadem, *Nela. Zapiski zoologa*, Warszawa 2018; eadem, *Nela i wyprawa do serca dżungli*, Warszawa 2018.

⁵ S. Radzimierski, *Dziennik łowcy przygód. Extremalne Borneo*, op. cit., s. 42.

⁶ Nela Mała Reporterka, *Nela i sekrety...*, op. cit., s. 150.

uznaje się za znamiennej cechę tradycyjnej twórczości dla dzieci⁷. Nela jest nie tylko autonomiczną bohaterką swoich utworów, ale także bohaterką jedyną – nawet jeżeli pojawiają się w nich inne postaci (np. przewodnicy czy mieszkańcy odwiedzanych miejsc), są one tylko elementami tła, a nie ludźmi z krwi i kości (najczęściej nie znamy nawet ich imion). W rezultacie wykreowany świat przypomina baśniową, niemal idealną krainę, wprawdzie niepozbawioną potencjalnych niebezpieczeństw, ale – jak w baśni – tylko tych możliwych do pokonania dzięki odwadze głównego bohatera. Częściowo to właśnie nieprawdopodobieństwo zdarzeń przyczyniło się do kwestionowania autorstwa dziewczynki, widocznego zwłaszcza w komentarzach publikowanych pod internetowymi artykułami na temat jej twórczości. Świadomość nieujawniania uczestnictwa dorosłych w podróżach Neli skłoniła wielu czytelników do uznania, że także ich udział w procesie twórczym jest zatajany. Hipoteza ta – uprawdopodobniana także poprzez wskazywanie na ogromną aktywność twórczą małej autorki (w latach 2017-2018 publikowała 4 książki rocznie) – nie została jednak nigdy potwierdzona, stąd nie jest uwzględniana w niniejszym artykule.

Wyidealizowany świat reportażu Neli wyraźnie przeciwstawia się realistycznym, choć również w dużej mierze zsubiektywizowanym opisom Szymona. Ta różnica decyduje o wyborze innych przedmiotów opisu, a także wpływa na odmienny sposób wartościowania i wyrażania emocji. Szymon Radzimierski w porządku chronologicznym relacjonuje podróż, opisuje doznania wzrokowe, słuchowe, smakowe i węchowe zarówno podczas spotkań z ludźmi, jak i w trakcie obserwacji zwierząt. Zwraca uwagę na architekturę odwiedzanych miejscowości, warunki życia, stroje, zwyczaje codzienne i świąteczne, kuchnię, a nawet porządek prawny. Nie unika ocen ani formułowania własnych opinii, nawet jeżeli są one krytyczne i nie harmonizują z ogólnie pozytywnym obrazem danego miejsca. W centrum uwagi Neli Małej Reporterki znajduje się świat zwierząt i roślin – wartościowany wyłącznie pozytywnie. Informacje o ludziach, ich wierzeniach i obyczajach czy warunkach życia są w jej utworach szczątkowe, na ogół podawane w sposób neutralny, niemal bez ujawniania stosunku do nich oraz emocjonalnego zaangażowania.

Celem artykułu jest przedstawienie leksykalnych środków wartościowania wykorzystywanych przez młodych autorów reportażu w opisach kultur innych niż rodzima. Z jednej strony analiza pozwoli odtworzyć sposób widzenia własnej i obcej kultury, wrażliwość na odmienności obyczajowe, a także trud codziennego życia poza cywilizacją zachodnią. Spojrzenie to jest o tyle istotne, że choć ma charakter jednostkowy, wyraźnie subiektywny, to ze względu na ogromną popularność

⁷ J. Dunin, *Książeczki dla grzecznych i niegrzecznych dzieci: z dziejów polskich publikacji dla najmłodszych*, Wrocław 1991, s. 7.

reportaży, w których się uwidacznia, nie pozostaje bez wpływu na sposób widzenia świata licznych młodych czytelników. Z drugiej strony przegląd słownictwa wartościującego umożliwia odtworzenie leksyki charakterystycznej dla aktualnego slangu młodzieżowego (książki ukazały się w latach 2014-2019), a jednocześnie zilustrowanie tendencji do kolokwializacji języka literatury dziecięcej.

Leksykalne środki wartościujące

Omawiając słownictwo wartościujące, występujące w reportażach Szymona Radzimińskiego i Neli Małej Reporterki, opieram się na hierarchii aksjologicznej zaproponowanej przez Jadwigę Puzyninę⁸, która zakłada istnienie wartości hedonistycznych (dla których centrum znaczeniowym jest szczęście własne – nieszczęście), witalnych (życie własne, zdrowie – śmierć, choroba), obyczajowych (zgodność z obyczajem – niezgodność z obyczajem), moralnych (dobro bliźniego – krzywda bliźniego), estetycznych (piękno – brzydota), poznawczych (prawda – niewiedza, błąd) oraz transcendentnych (dobro transcendentne – zło transcendentne). Za leksykalne środki wartościujące uznaję zarówno leksemy, jak i związki frazeologiczne.

Słownictwo wyekscerpowane z 13 książek Neli Małej Reporterki i 2 Szymona Radzimińskiego⁹ odnosi się do wszystkich kategorii wartości poza transcendentnymi, ale wyraźna jest dominacja leksemów wielowartościowych, które mogą wiązać się z różnymi grupami aksjologicznymi¹⁰. Wartościowanie niesione przez słownictwo tej grupy ma charakter systemowo-kontekstowy – oznacza to, że w definicję znaczeniową wyrazów wpisany jest sem wartościujący, jednak o związku z określoną kategorią decyduje kontekst. Wśród słów tej grupy wykorzystywanych przez Szymona Radzimińskiego przeważają przymiotniki i przysłowki, rzadziej rzeczowniki, o zabarwieniu kolokwialnym, np. *fajny, czaderski, zarąbiasty, megaodjechany, najsuperowszy, rewelacyjny, supersny, super, superancko, cudnie, spoko, mega, nieźle, czadowo, bombowo, kiepsko, bomba, rewelacja, kosmos, jazda, odjazd, hicior, kicha, jaja*.

⁸ J. Puzynina, *Język wartości*, Warszawa 1991, s. 33-34.

⁹ Nela Mała Reporterka, *10 niesamowitych przygód Neli*, Warszawa 2014; eadem, *Nela na trzech kontynentach. Podróże w nieznanne*, Warszawa 2014; eadem, *Nela i tajemnice świata*, Warszawa 2015; eadem, *Nela na tropie przygód*, Warszawa 2015; eadem, *Śladami Neli przez dżunglę, morza i oceany*, Warszawa 2016; eadem, *Podróże Neli. Nela na kole podbiegunowym*, Warszawa 2017; eadem, *Nela i skarby Karaibów*, Warszawa 2017; eadem, *Nela i tajemnice oceanów*, Warszawa 2017; eadem, *Nela i polarne zwierzęta*, Warszawa 2017; eadem, *Nela na wyspie rajskich ptaków*, Warszawa 2018; eadem, *Nela i sekrety dalekich lądów*, Warszawa 2018; eadem, *Nela. Zapiski zoologa*, Warszawa 2018; eadem, *Nela i wyprawa do serca dżungli*, Warszawa 2018.

¹⁰ O tym, że leksemy wielowartościowe są charakterystyczne dla języka młodzieżowego, pisze M. Wrześniewska-Pietrzak, *Wybrane leksykalne sposoby wyrażania wartości w pismach uczniów szkół średnich*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2009, XV (XXXV), s. 119.

Wysoką frekwencją odznaczają się także wyrazy *dziwny*, *przedziwny*, *zadziwiający* oraz synonimiczny wobec nich wykrzyknik *lol* (poch. od internetowego akronimu LOL ‘lots of laugh’ [kupa śmiechu], tu jednak zapisywany inaczej niż w dyskusjach internetowych – małymi literami), które służą uwydatnieniu niezgodności z normą postrzeganą z perspektywy Europejczyka. Norma może odnosić się do różnych kategorii wartości, a poza tym odejście od niej może być wartościowane zależnie od kontekstu pozytywnie lub negatywnie, może też budzić niepewność i mieszane odczucia, np. *Lol, jakie to było megaprzeróżające*¹¹ (o karmieniu hien przez mieszkańców etiopskiego miasta), *Jest bardzo dziwnie, ale i fajnie*¹² (o rynku w Etiopii); *Jednak ludzie robią tu różne dziwne rzeczy. Odwracam się w drugą stronę, bo aż nie mogę na to patrzeć*¹³ (o niebezpiecznym sposobie łowienia ryb).

W reportażach Neli zróżnicowanie słownictwa wielowartościowego jest znacznie mniejsze. Największą frekwencję mają leksemy *niesamowity* i *niesamowicie*, nieco rzadziej pojawiają się wyrazy *fajny* oraz *super* i *ekstra* – zarówno w funkcji przymiotnikowej, jak i przysłówkowej. Leksem *niesamowity* odznacza się dużą częstością także w języku *Dzienników łowcy przygód*. Za jego pomocą Szymon i Nela wartościują pozytywnie ludzi, stroje, zabytki, zwyczaje, zwierzęta, owoce, krajobrazy, a nawet morderczą pracę górników (*On [wulkan] jest aktywny, dymi, a z wnętrza jego krateru górnicy wydobywają siarkę. To musi być niesamowite [...]*¹⁴). Potwierdza to wskazywaną w badaniach nad językiem młodzieżowym swoistą manierę polegającą na nadużywaniu leksemów *niesamowity* i *niesamowicie*¹⁵.

W języku obydwójga autorów wyrazy wielowartościowe stanowią niemal jedyne jednostki prymarnie wartościujące (tj. takie, w przypadku których komponent wartościujący stanowi element definicyjny). Obok nich pojawiają się również leksemy opisowo-wartościujące, tj. zawierające elementy znaczeniowe, w związku z którymi zostaje zaktualizowane ich dodatnie lub ujemne wartościowanie¹⁶. Grupę tę tworzy słownictwo należące do różnych kategorii gramatycznych, przede wszystkim przymiotniki, imiesłowy i rzeczowniki. Wysoką frekwencją odznaczają się leksemy *ciekaw* i *interesujący* odnoszące się do wartości poznawczych – młodzi podróżnicy określają w ten sposób wszystko, co odbiega od znanych im, czyli europejskich, zwyczajów czy zachowań. Jeżeli poznawane zjawisko uzyskuje aprobatę Szymona, jest określone jako *genialne*, w przeciwnym wypadku otrzymuje miano *głupiego* lub – z perspektywy moralnej – *niehumanicznego*, *straszego*, *okropnego*, *zwariowanego*,

¹¹ S. Radzimierski, *Dziennik łowcy przygód. Etiopia*, op. cit., s. 242.

¹² Ibidem, s. 106.

¹³ Ibidem, s. 71.

¹⁴ Nela Mała Reporterka, *10 niesamowitych przygód...*, op. cit., s. 66.

¹⁵ Zob. np. M. Wrześniewska-Pietrzak, *Wybrane leksykalne sposoby...*, op. cit., s. 120.

¹⁶ Typologia J. Puzyriny, zob. eadem, *Język wartości*, op. cit., s. 120.

horroru, dramatu (zacytowane wyrazy pojawiają się w opisie zwyczaju bicia kobiet w czasie etiopskiej ceremonii bull jumping). Młody reporter jest świadomy odmienności tradycji i wynikającej zeń ambiwalentnej oceny, toteż czasami unika jednoznacznej kategoryzacji i niektóre zwyczaje (np. aranżowanie małżeństw, zastawianie pułapek na dik-diki) nazywa *skomplikowanymi* lub *trudnymi* albo ich opis podsumowuje przysłowiem *Co kraj, to obyczaj*. Oceny Neli Małej Reporterki są znacznie bardziej wyważone – najczęściej stara się ona nie wartościować poznawanych osób i zjawisk z perspektywy obyczajowej czy moralnej (wyjątek czyni dla określenia *miły*), ograniczając się do estetyki – z tego względu w jej reportażach powtarzają się przymiotniki *ładny, śliczny, słodki* oraz wykrzyknik *uau*. Jako *straszne* wartościowane są jedynie zjawiska odnoszące się do niszczenia przyrody (np. wysadzanie raf koralowych, zabijanie ślimaków, by pozyskać ich muszle). Unikanie ocen świata ludzi nie ma jednak nic wspólnego z subtelnością, jest raczej ucieczką przed uwagami mogącymi zakłócić baśniową konwencję jej tekstów – ucieczką, która przez bardziej świadomego odbiorcę może zostać uznana za przejaw obojętności lub niewiedzy. Jeśli pojawia się jakiś komentarz dotyczący np. nędzy czy morderczej pracy mieszkańców odwiedzanych krajów, jego negatywny wydźwięk jest od razu równoważony uwagą na inny temat, np. dotyczącą wartości estetycznych obecnych w świecie przyrody: *Jak robotnicy mogą pracować w takich warunkach? To naprawdę bardzo ciężka praca... Postalam tak dłuższą chwilę i zachwycalam się widokiem*¹⁷; *Biedne dzieci, pomyślałam. Nie chodzą do szkoły. Nie potrafią pisać ani czytać i nie mają w domu ani jednej książki. Pewnie nigdy wcześniej nie widziały książki na oczy. I to jeszcze z kolorowymi obrazkami... Mamy szczęście, że w Polsce jest tyle kolorowych książek, które możemy czytać, oglądać i dzięki nim poznawać świat. Prawda? Pora wysiadać i zwiedzić te piękne góry*¹⁸. Szybkie zmiany tematu czynią z reportaży Neli sprawozdawczy zapis powierzchownych doświadczeń typowego turysty, który stara się zobaczyć jak najwięcej atrakcji, a chwilową refleksję zagłusza w nim pragnienie kolejnych wrażeń. W książkach wydanych po 2017 roku nawet tak ogólnikowe komentarze ustępują miejsca zachwytom nad światem natury.

Szczególną rolę w ocenie obcej kultury odgrywa przymiotnik *normalny* wykorzystywany przez obydwój autorów w funkcji aprobatywnej wobec rodzimych zwyczajów. „Normalne” łóżko, ubrania, naczynia, domy to te znane z Europy – eurocentryczną perspektywę podkreślają zdania przeciwstawne, w których członami opozycji są: brak przejawów znanej cywilizacji z jednej strony oraz możliwość szczęśliwego życia poza nią z drugiej strony. Neli zdarza się podkreślać asymetrię

¹⁷ Nela Mała Reporterka, *10 niesamowitych...*, op. cit., s. 81.

¹⁸ Eadem, *Nela na 3 kontynentach*, op. cit., s. 95.

doświadczeń mieszkańców różnych części świata, o dzieciach poznanych w czasie podróży do Etiopii pisze np. tak: [...] *nigdy nie widziały zabawek, nigdy nie spały w normalnym łóżku i nigdy nie czuły zapachu świeżej, wyprasowanej pościeli. Ale za to były bardzo wesole, mile i uśmiechnięte.*

W reportażach Neli i Szymona w funkcji wartościująco-oceniającej frazeologizmy występują stosunkowo rzadko – na ogół mają one zabarwienie potoczne, a ich zasięg ograniczony jest do języka młodzieżowego: *szkoda gadać* (Szymon o etiopskim zwyczaju bull jumping); *niezły numer* (Szymon o obowiązującym chłopców niepoddanych ceremonii ukuli bula nakazie oddawania moczu na siedząco; o grobach w przydomowych ogródkach); *rzygać tęczą* (Szymon o spotkaniach na plaży młodych ludzi z Borneo); *mieć przefikane* (Szymon o etiopskim zwyczaju tuczenia narzeczonej); *gruba przesada* (Szymon o skaryfikacjach na ciele członków plemienia Mursi). Nela Mała Reporterka częściej posługuje się ogólnopolskimi frazeologizmami w niezmięnionej formie (np. *przecierać oczy ze zdziwienia; nie wierzyć własnym oczom*), natomiast Szymon Radzimierski przejawia tendencję do modyfikowania formy zarówno leksemów (np. *przesadliwie* – kontaminacja *przesadnie* i *przeraźliwie*, o konstrukcji strychu w etiopskich domach), jak i utrwalonych związków wyrazowych. Zdziwienie etiopskim zwyczajem tuczenia żony wyraża, przekształcając frazę *szczęka komuś opadła* i slangowy frazeologizm *zbierać szczękę z podłogi: **Moja szczęka walnęła o podłogę i ze dwa razy się odbiła. Miałem kłopot z jej pozbiowaniem***¹⁹.

Niekonwencjonalnym środkiem służącym wartościowaniu w reportażu *Dziennik łowcy przygód. Etiopia. U stóp góry ognia* są hasztagi (ang. *hashtag*, poch. od *hash* ‘nazwa znaku #’ + *tag* ‘znacznik’, ‘slogan’) wywodzące się z komunikacji internetowej. W mediach społecznościowych, takich jak Twitter, Instagram czy Facebook, stanowią one rodzaj słów-kluczy pozwalających na wyróżnienie najważniejszych treści postu, dzięki funkcji hiperłączy umożliwiających wyświetlenie wszystkich wpisów nimi oznaczonych. Są one stosowane przede wszystkim w celu ułatwienia wyszukiwania treści interesujących użytkownika sieci. Umieszczone na marginesach stron książki Szymona Radzimierskiego pełnią podobną funkcję – oznaczają tematy, które mogą zainteresować czytelnika, a tym samym umożliwiają mu lekturę nieliniarną, której porządek wyznaczają decyzje odbiorcy motywowane jego indywidualnymi upodobaniami. Ten sposób czytania jest typowy dla wielu młodych ludzi przyzwyczajonych do obcowania z hipertekstami, a zatem hasztagi stanowią jedno z graficznych narzędzi uatrakcyjniania utworu, upodobniania go do tekstów elektronicznych. Charakter wybranych przez Szymona hasztagów czyni je zarazem środkiem służącym wyrażeniu stosunku autora do opisywanych

¹⁹ S. Radzimierski, *Dziennik łowcy przygód. Etiopia...*, op. cit., s. 137.

elementów rzeczywistości. Znaczenie każdego hasztagu zostało wyjaśnione na początku książki: #xddd ‘megabekowe, superśmieszne rzeczy i historie’; #challenge ‘wyzwania’; #mega ‘superekstrarzeczy’; #sweet ‘słodkie, przytulaśne, zwłaszcza zarezerwowane dla zwierzątek’; #scary ‘mrożące krew w żyłach’; #nonieźle ‘no to się porobiło!’; #extreme ‘tylko dla hardkorów, czyli twardzieli i twardzielek’. Hasztagi umożliwiają wartościowanie opisywanych zjawisk nawet w przypadku zachowywania neutralności relacji, mogą odnosić się do różnych kategorii aksjologicznych, ale najczęściej są umieszczane na marginesie opisów odmienności obyczajowych, np. #mega; #nonieźle (o ozdobach noszonych przez Hamerów); #xddd (o spódniczkach noszonych przez mężczyzn z plemienia Hamerów); #extreme (o stołeczku służącym Etiopczykom do podpierania głowy podczas snu); #challenge (o skakanii przez byka w ramach hamerskiej ceremonii *bull jumping*; o noszeniu ciężarów na głowie); #scary (o spożywaniu krwi zwierząt przez plemię Mursich).

Typowym dla języka potocznego kontekstowym środkiem wartościującym jest posługiwanie się zaimkami wskazującymi przed rzeczownikami nazywającymi oceniane zjawisko lub przedmiot. W reportażach S. Radzimierskiego zaimek może być poprzedzony przymiotnikiem *cały* lub występować samodzielnie, np. *cały ten zwyczaj*; *cały ten bull jumping*; *cała ta sytuacja z karabinem*; *ciężka jest dla mnie ta Afryka*. A. Markowski widzi w połączeniach tego rodzaju „zabarwienie ujemne, lekceważące, pogardliwe”²⁰. Niewątpliwie można uznać je także za sposób wyrażania emocji nadawcy, który nie potrafi lub nie chce ich nazywać.

Funkcję kontekstu wartościującego może pełnić także utrwalone w kulturze znaczenie, któremu przypisano określoną wartość – tzn. stereotyp²¹. Za popularny sposób wartościowania w tej grupie należy uznać posługiwanie się parami antonimicznymi o wyrazistych, utrwalonych w danej kulturze wykładnikach wartości²². W reportażach Neli Małej Reporterki i Szymona Radzimierskiego najczęstszymi opozycjami wartościującymi poprzez odwołanie do stereotypowych konotacji są:

- *swój – obcy (my – oni, turyści – tubylcy, lokalsi, tutejsi, ci ludzie; nasz – ich; u nas, w Polsce – tutaj; w Polsce – gdzie indziej)*;
- *postęp – zacofanie (to, co postępowe, określane jest mianem normalnego, typowego, takiego jak u nas – w opozycji do takiego jak setki lat temu; jakbyś wsiadł w wehikuł czasu; starego, prymitywnego, pradawnego, z dala od cywilizacji)*;

²⁰ *Nowy słownik poprawnej polszczyzny*, red. A. Markowski, Warszawa 1999, s. 1039.

²¹ Zob. np. J. Bartmiński, *Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu matki*, [w:] *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki: teoria, metodologia, analizy empiryczne*, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, „Język a Kultura” 1998, t. 12, Wrocław, s. 64.

²² Na popularność tego sposobu wartościowania w języku młodzieży zwraca uwagę M. Wrześniewska-Pietrzak, op. cit., s. 129.

- *ciekawość* – *nuda* (*ciekawie* – *nudno*; *ciekawe, interesujące, fascynujące* – *nudne*; *fun* [z ang. zabawa] – *nuda*);
- *święty* – *diabelski* – para odnosząca się do wartości hedonistycznych, nie transcendentnych (*zbawienie*; *raj* ‘o przyjemnym miejscu’; *czuć się jak w niebie* – *czuć się jak w piekle*).

Wysoka frekwencja dwóch pierwszych opozycji świadczy o znacznym poczuciu odmienności opisywanych światów i rzeczywistości, do której należą narratorzy. Kontrast między własną a poznawaną kulturą wywołuje ich zdumienie, uświadamia odmienną obyczajowość i tradycję różnych grup etnicznych, a w zakresie warunków materialnych skłania do stereotypowego utożsamiania cywilizacji Zachodu z postępem i dobrobytem. Jednocześnie nietrudno dostrzec źródła tego kontrastu w dostosowywaniu programu egzotycznych wypraw do oczekiwań turystów, którzy dążą do poznawania odmienności, nie podobieństw. Powtarzalność opozycji *ciekawe* – *nudne* stanowi dodatkowe potwierdzenie wyraźnego osadzenia narratorów w roli turystów żądnych nowych wrażeń.

Podsumowanie

Leksyka stanowi jeden z najpowszechniejszych środków wyrażania oceny aksjologicznej. Jej obecność w dziecięcej literaturze podróżniczej nie stanowi potwierdzenia sprawności językowej ani artyzmu pisarskiego młodych autorów. Z pewnością jednak świadczy o potrzebie wyrażania opinii o zjawiskach kulturowych charakterystycznych dla poznawanych w trakcie podróży krajów: przede wszystkim o zwyczajach, architekturze, strojach, kuchni, wychowaniu dzieci, a także o warunkach mieszkaniowych oraz sposobach zarabiania na życie.

Jak z wynika z analizy statystycznej, wyraźna jest różnica frekwencji środków wartościujących odnoszących się do innych kultur w reportażach Neli Małej Reporterki i Szymona Radzimierskiego. Jednak nie przekreśla to wartości uzyskanych wyników, brak opowieści o ludziach, ewentualnie neutralne wzmianki o rzeczywistości innej od znanej z ojczyzny należy uznać za symptomatyczne, w dużej mierze zależne od konwencji – nie tylko literackiej, ale w przypadku reportażu Neli tożsamej także z przyjętym edukacyjno-rozrywkowym formatem telewizyjnym. Świat przedstawiony ma przyciągać młodych odbiorców pięknem, kolorami i różnorodnością, stanowić – jak pisze Eliza Szybowicz, autorka recenzji twórczości Neli – „wielki park edukacyjnej rozrywki, pełen najrozmaitszych przyjemności i atrakcji, w którym trwają jednocześnie permanentna nauka

i wieczne wakacje”²³. Wartościowanie pozytywne pozwala utrwalić ten idealny obraz, negatywne – zakłócałoby pogodną, niemal sielską atmosferę. Obraz świata przedstawionego w dziennikach Szymona jest realistyczny, dlatego zachwyty i fascynacja współistnieją ze zdumieniem, przerażeniem oraz świadomością niemożności sformułowania jednoznacznej oceny. Nie oznacza to jednak zatarcia europejskiej perspektywy – kontrast między pozytywnie wartościowaną swojskością, utożsamianą z wyższym stopniem rozwoju cywilizacyjnego, a odmiennością (w najlepszym wypadku zaskakującą) jest wielokrotnie wykorzystywany.

Leksykalne środki wartościujące w utworach obydwójga autorów mają na ogół zabarwienie potoczne, są charakterystyczne raczej dla slangu młodzieżowego niż literatury pięknej. Obok innych cech języka (odnoszących się do składni i frazeologii) ilustrują coraz wyraźniejszą tendencję do kolokwializacji stylu literatury dziecięcej²⁴ – obejmującej nie tylko partie dialogowe, ale także narrację. Pierwotną formą niektórych fragmentów są publikacje elektroniczne, często o charakterze multimedialnym – posty w serwisach społecznościowych oraz relacje ukazujące się na blogach, co również nie pozostaje bez wpływu na ich styl. W rezultacie książki znajdujące się na liście dziecięcych bestsellerów nie są wzorcem języka literackiego, ale za to mogą zachęcać młodych ludzi do poznawania świata i podejmowania prób pisarskich, które tak niechętnie inicjują oni w szkole.

Bibliografia

Źródła

1. Nela Mała Reporterka, *10 niesamowitych przygód Neli*, Warszawa 2014.
2. Nela Mała Reporterka, *Nela na trzech kontynentach. Podróże w nieznanne*, Warszawa 2014.
3. Nela Mała Reporterka, *Nela i tajemnice świata*, Warszawa 2015.
4. Nela Mała Reporterka, *Nela na tropie przygód*, Warszawa 2015.
5. Nela Mała Reporterka, *Śladami Neli przez dżunglę, morza i oceany*, Warszawa 2016.
6. Nela Mała Reporterka, *Podróże Neli. Nela na kole podbiegunowym*, Warszawa 2017.
7. Nela Mała Reporterka, *Nela i skarby Karaibów*, Warszawa 2017.
8. Nela Mała Reporterka, *Nela i tajemnice oceanów*, Warszawa 2017.
9. Nela Mała Reporterka, *Nela i polarne zwierzęta*, Warszawa 2017.
10. Nela Mała Reporterka, *Nela na wyspie rajszych ptaków*, Warszawa 2018.
11. Nela Mała Reporterka, *Nela i sekrety dalekich lądów*, Warszawa 2018.
12. Nela Mała Reporterka, *Nela. Zapiski zoologa*, Warszawa 2018.

²³ E. Szybowicz, *Cudowny świat Neli*, „Krytyka Polityczna” 8 sierpnia 2018, <https://krytykapolityczna.pl/kultura/czytaj-dalej/eliza-szybowicz-nela-mala-reporterka/> [dostęp: 27 kwietnia 2019].

²⁴ Przykłady utworów o bardzo wyraźnej kolokwializacji stylu to przede wszystkim przekłady z języka angielskiego: J. Kinney, *Dziennik cwaniaczka*, t. 1-13, tłum. J. Wajs, Warszawa 2008-2019; P. Liz, *Tomek Łebski*, t. 1-15, 2013-2019; A. Grithhits, *13-piętrowy domek na drzewie* i kolejne tomy, tłum. M. Maciejka, Warszawa 2015-2019.

13. Nela Mała Reporterka, *Nela i wyprawa do serca dżungli*, Warszawa 2018.
14. Nela Mała Reporterka, Facebook, <https://www.facebook.com/podrozeneli/>.
15. Radzimierski S., *Dziennik lowcy przygód. Extremalne Borneo*, Warszawa 2016.
16. Radzimierski S., *Dziennik lowcy przygód. Etiopia. U stóp góry ognia*, Warszawa 2018.
17. Szymon Radzimierski, Facebook, <https://www.facebook.com/planetkiwi/>.

Opracowania

1. Bartmiński J., *Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu matki*, [w:] *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki: teoria, metodologia, analizy empiryczne*, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, „Język a Kultura” 1998, t. 12, Wrocław.
2. Cieślukowski J., *Literatura i podliteratura dziecięca*, Wrocław 1975.
3. Cieślukowski J., *Literatura czwarta. O naturze i sposobach istnienia literatury dla dzieci*, „Literatura Ludowa” 1976, nr 1.
4. Cieślukowski J., *Literatura osobna*, Warszawa 1985.
5. Dunin J., *Książeczki dla grzecznych i niegrzecznych dzieci: z dziejów polskich publikacji dla najmłodszych*, Wrocław 1991.
6. *Nowy słownik poprawnej polszczyzny*, red. A. Markowski, Warszawa 1999.
7. Puzynina J., *Język wartości*, Warszawa 1991.
8. *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki: teoria, metodologia, analizy empiryczne*, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, „Język a Kultura” 1998, t. 12, Wrocław.
9. Szybowicz E., *Cudowny świat Neli*, „Krytyka Polityczna” 8 sierpnia 2018, <https://krytykapolityczna.pl/kultura/czytaj-dalej/eliza-szybowicz-nela-mala-reporterka/>.
10. Wrześniewska-Pietrzak M., *Wybrane leksykalne sposoby wyrażania wartości w pismach uczniów szkół średnich*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2009, XV (XXXV).

Evaluative vocabulary in descriptions of cultural differences in children's travel writing (based on the example of Szymon Radzimierski and Nela Mała Reporterka 'Nela The Small Reporter')

Abstract

The aim of the article is to present lexical evaluative expressions used by teenage authors of reports (Szymon Radzimierski and Nela Mała Reporterka ‘Nela The Small Reporter’) in descriptions of cultures other than their native culture. The author relies on the axiological hierarchy by Jadwiga Puzynina and includes both lexemes and idiomatic expressions. The excerpt of vocabulary showed the advantage of colloquial lexemes, which can be combined with all axiological categories. The analysis allowed to recreate the way of seeing one's own and foreign culture along with sensitivity to moral differences and to illustrate the tendency to colloquialise the language used in children's literature.

Keywords: children's literature, travel reportage, Szymon Radzimierski, Nela Mała Reporterka, evaluative lexis, stereotype